

วิจารณ์หนังสือ

นิตี เนื่องจำนงค์*

(Nithi Nuangjamnong)

ยุคสมัยและกษัตริย์อย่างใหม่ ในพระราชพิธีสิบสองเดือน (New Era and Monarchy in the Royal Ceremonies of the Twelve Months)

ผู้เขียน ธงชัย วินิจจะกูล, พิชญ์ สุ่มจินดา,
วิภาส เลิศรัตนรังษี และอาทิตย์ ศรีจันทร์

บรรณาธิการ คงศักดิ์ สุวรรณเพ็ชร

จำนวน 285 หน้า ราคา 450 บาท

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2566

สำนักพิมพ์ อีลลูมินันซ์ เอ็ดดิชั่นส์

ISBN 978-616-821-565-3

ในแวดวงวิชาการด้านไทยคดีศึกษา หนึ่งในหัวข้อที่มีการศึกษามายาวนานนั้นคือกระบวนการก่อร่างรัฐสมัยใหม่ในสยาม ที่ผ่านมาในการศึกษาประเด็นนี้ มักจะมุ่งเน้นไปที่บทบาทของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 4 และ 5 (งานในกลุ่มนี้พบได้ทั่วไปตามประวัติศาสตร์นิพนธ์กระแสหลักของประเทศไทย) ขณะที่งานจำนวนหนึ่งที่ได้อิทธิพลจากแนวคิดในกลุ่มมาร์กซิสต์ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบทุนนิยมโลกที่มีต่อการก่อรูปรัฐชาติสมัยใหม่

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Asst. Prof. Dr. Faculty of Social Sciences, Naresuan University).

โดยเฉพาะในรูปแบบของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Kesbooncho Mead 2004; Rajchagool 1994) งานอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีจำนวนไม่มากนักให้ความสำคัญกับการศึกษาปัจจัยในเชิงความคิด (Chonchirdsin 2009) ที่สำคัญคืองานของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (Sattayanurak 1995) ที่ศึกษาการก่อกำเนิดของสำนักทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ในหมู่ชนชั้นนัวยาม โดยเฉพาะวิถีคิดทางเวลา รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ หรืออีกหนึ่งงานที่ส่งอิทธิพลอย่างมากของธงชัย วินิจจะกุล (Winichakul 2004) ที่ได้ศึกษา “ภูมิภายาของชาติสยาม” จากแผนที่ ก็เป็นอีกหนึ่งแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการร่างรัฐสมัยใหม่ในสยาม หนังสือ “ยุคสมัยและกษัตริย์อย่างใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน” เป็นงานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่สามารถเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องการก่อร่างรัฐสมัยใหม่ในสยามได้ โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบวรรณกรรมหรือจิตรกรรมก็ตาม

หนังสือเล่มนี้ประกอบไปด้วยเนื้อหาหลัก 4 บท ได้แก่ บทแรก “ยุคสมัยอย่างใหม่และกษัตริย์อย่างใหม่ใน พระราชพิธีสิบสองเดือน” เขียนโดยธงชัย วินิจจะกุล บทที่ 2 “พระราชพิธีสิบสองเดือน: อรรถาธิบายแห่งความศิวิไลซ์และการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ในพระราชพิธีของสยาม” โดยอาทิตย์ ศรีจันทร์ บทที่ 3 “โลกการเมืองในพระราชพิธีสิบสองเดือน” โดยวิภัส เลิศรัตนรังสี และบทสุดท้าย “สภาวะเหลียวหลังแลหน้าในจิตรกรรมพระราชพิธีสิบสองเดือน” โดยพิชญา สุ่มจินดา หากพิจารณาจากองค์ประกอบจะพบว่า ใน 3 บทแรก มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่มุ่งเน้นไปที่ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ในฐานะวรรณกรรม ที่รัชกาลที่ 5 เป็นผู้นิพนธ์ มีเพียงบทของพิชญาเท่านั้น ที่มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเป็น “จิตรกรรมฝาผนัง” เรื่องราวพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งวาดไว้ที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร และวัดเสนาสนารามราชวรวิหาร อยุธยา

บทที่ 1 ของธงชัย วินิจจะกุล ได้เปิดประเด็นเรื่องความแตกต่างระหว่างพระราชนิพนธ์เล่มนี้กับวรรณกรรมก่อนหน้าในหลายแง่มุม เช่น ในแง่ของ “ผู้อ่าน” ที่มุ่งหวังให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ ในแง่ของแนวทางการเขียนในแบบร้อยแก้วที่แตกต่างจากเดิมซึ่งมักจะเขียนในแบบร้อยกรอง ในแง่ของกลวิธีการเขียน ที่ไม่ได้มุ่งเน้นการ “พรรณนา” รายละเอียดของพระราชพิธี หากแต่ให้ความสำคัญกับการ “นำเสนอความคิดเห็น” ที่มีต่อพระราชพิธี และในหลายกรณีได้ทำการวิพากษ์วิจารณ์

ความแตกต่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญหลายประการ ที่สำคัญ ได้แก่ การสะท้อนโลกทัศน์วิทยาศาสตร์แบบตะวันตกผ่านการตั้งคำถามเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมแบบพราหมณ์ - พุทธดั้งเดิม การสร้างภาพลักษณ์ของกษัตริย์แบบใหม่ที่มีลักษณะของกษัตริย์สาธารณะที่ความชอบธรรมไม่ได้ยึดโยงกับความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาโดยทั้งหมด หากแต่อิงกับความเชื่อมโยงกับสาธารณชนผ่านองค์กษัตริย์และพิธีกรรม

บทที่ 2 อาทิตย์ ศรีจันทร์ ได้นำเสนอมุมมองที่กว้างกว่าตัวพระราชนิพนธ์ โดยมุ่งเน้นที่บริบทแวดล้อมที่สำคัญนั้นคือกระบวนการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ และการสร้าง “ความศิวิไลซ์” ให้กับสยามตามแบบตะวันตก สิ่งเหล่านี้สะท้อนผ่านระบบการศึกษา การแต่งกาย การบริโภคสินค้า สิ่งปลูกสร้าง ฯลฯ ขณะเดียวกันในตัวพระราชนิพนธ์จะเห็นได้ถึง “การผสมผสาน” จักรวาลวิทยา 2 แบบ ทั้งแบบเดิมที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีแบบโบราณ และแบบใหม่ที่มองศูนย์กลางของพระราชพิธีในแนวทางที่เชื่อมโยงกับมนุษย์ที่มีศูนย์กลางสำคัญคือพระมหากษัตริย์นั่นเอง

บทที่ 3 ที่เขียนโดยวิภัส เลิศรัตนรังสี ได้ให้ภาพ “บริบททางการเมืองภายในสยาม” ขณะนั้น ที่รัชกาลที่ 5 ทรงขึ้นครองราชย์ขณะที่ยังทรงพระเยาว์ ท่ามกลางขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่ครองอำนาจมาอย่างยาวนานสืบเนื่องจากรัชกาลก่อน หากพิจารณาเช่นนี้ พระราชพิธีสิบสองเดือนจึงไม่ได้มีบทบาทเพียงแค่ “พระราชนิพนธ์” เท่านั้น แต่ยังสะท้อนแง่มุมของการ “วิพากษ์วิจารณ์” ระเบียบหรือแนวทางปฏิบัติแบบเดิม และความต้องการแก้ปัญหาผ่านการนำเสนอโลกทัศน์แบบใหม่ โดยเฉพาะการรวมศูนย์อำนาจที่พระมหากษัตริย์ แทนที่จะกระจายศูนย์อยู่ที่ขุนนางดั้งเดิม

บทสุดท้าย เรื่อง “สภาวะเหลียวหลังแลหน้าในจิตรกรรมพระราชพิธีสิบสองเดือน” โดย พิษญา สุ่มจินดา ดังที่กล่าวไปแล้วตอนต้น บทนี้มีความพิเศษคือมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่แตกต่างจากบทอื่น ๆ โดยมุ่งเน้นที่จิตรกรรมฝาผนัง ประเด็นสำคัญในบทนี้คือการนำเสนอ “สภาวะเหลียวหลังแลหน้า” ในหลายลักษณะ เช่น 1) เรื่องเล่า (พระราชพิธีสิบสองเดือน) อย่างใหม่ ภายใต้รูปแบบการนำเสนอแบบเดิม (ที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เช่น ทศนิยมมิติ การแบ่งภาพ การจัดแสงเงาและภูมิทัศน์แบบตะวันตก ฯลฯ) 2) การแสดงภาพย้อนอดีต (สมัยรัชกาลที่ 4) ในวัดราชประดิษฐ แต่ในกรณีของวัดเสนาสนารามกลับแสดงภาพร่วมสมัย ต่อประเด็นที่ 2 พิษญาได้

นำเสนอบทวิเคราะห์ที่น่าสนใจ ว่าในกรณีของวัดราชประดิษฐที่แสดงภาพย้อนอดีตนั้น อาจได้รับอิทธิพลจาก “กระแสวิเคราะห์อดีต” ของศิลปะแบบโรแมนติกในยุโรป (เกิดครั้งแรกศตวรรษที่ 19) เมื่อมองผ่านกรอบการวิเคราะห์สัญวิทยาของโรลอง บาร์ตส์ (Roland Barthes) การแสดงภาพย้อนอดีตกลับสะท้อนภาพอิทธิพลของแนวคิดสมัยใหม่จากยุโรปในยุคนั้น ในทางกลับกันการสะท้อนภาพร่วมสมัยที่เหมือนจะต้องการนำเสนอภาพ “ความทันสมัย” ของวัดเสนาสนาราม ในความเป็นจริงแล้ว กลับเป็นการวาดตามขนบของจิตรกรรมไทยที่เน้นนำเสนอฉากที่ร่วมสมัย แม้จะวาดเรื่องราวในพุทธประวัติที่เกิดขึ้นในอดีตก็ตาม

นอกจากประเด็นข้างต้นแล้ว พิชญายังสนับสนุนข้อเสนอของผู้เขียนทั้ง 3 ในหนังสือเล่มนี้ที่ว่า จิตรกรรมพระราชพิธีสิบสองเดือนมุ่งเน้นนำเสนอภาพลักษณะของกษัตริย์ในฐานะองค์ประธานของประวัติศาสตร์ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนผ่าน “การนำเสนอเรื่องเล่าของกษัตริย์” มากกว่าพุทธประวัติหรือชาดก ขณะเดียวกันยังนำเสนอภาพลักษณะของกษัตริย์สมัยใหม่ สิ่งนี้สะท้อนผ่านภาพวาดรัชกาลที่ 4 ที่กำลังทรงส่องกล้องทอดพระเนตรอุปราชา ที่ปรากฏทั้งสองวัด

ประเด็นสำคัญในทัศนะผู้วิจารณ์

หนังสือเล่มนี้มีคุณูปการสำคัญต่อแวดวงไทยคดีศึกษาในหลายลักษณะ ได้แก่ ประการแรก หนังสือเล่มนี้ยืนยันและพิสูจน์ข้อเสนอของอรรถจักร์ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงสำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำไทยในฐานะพลังทางภูมิปัญญาที่ขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและกระบวนการก่อร่างสร้างชาติสมัยใหม่ โดยเฉพาะในแง่มุมมองที่เกี่ยวเนื่องกับกษัตริย์ในฐานะองค์ประธานทางประวัติศาสตร์ที่มีความชอบธรรมในตัวเอง ไม่ได้สืบทอดความชอบธรรมมาจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิม เช่นความเชื่อดั้งเดิม สิ่งนี้พิสูจน์ได้จากทั้งตัวพระราชนิพนธ์และจิตรกรรมฝาผนัง ขณะเดียวกันยังพยายามนำเสนอแนวคิด “ความเป็นสมัยใหม่” ซึ่งสะท้อนจากการวิพากษ์วิจารณ์แง่มุมมองอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของธรรมเนียมประเพณีแบบเดิม และสอดแทรกแนวคิดความทันสมัยแบบตะวันตก เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังที่พยายามสะท้อนความทันสมัยในลักษณะต่าง ๆ หากพิจารณาในแง่นี้จะเห็นได้ว่า “ปัจจัยในเชิงความคิด” มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าปัจจัยทางเชิงโครงสร้างของ

ระบบทุนนิยมโลก หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวแสดงของบทบาทราชการที่ 5 และหนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นว่าปัจจัยเชิงความคิดดังกล่าวมีปฏิบัติการผ่านงานเขียนร้อยกรอง รวมถึงจิตรกรรมฝาผนัง ที่มีบทบาทเป็นสื่อกลางในการนำพาความคิดดังกล่าวไปสู่สาธารณชน

ประการที่ 2 ในเชิงวิธีวิทยา หนังสือเล่มนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นงานที่ใช้ “พหุวิทยาการ” (multi - disciplinary) ในการศึกษา กล่าวคือ เป็นการประยุกต์ใช้ศาสตร์หลากหลายด้านมาวิเคราะห์ “วัตถุหรือโจทย์หรือประเด็นปัญหาในการศึกษา” เดียวกัน นั่นคือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” โดยศาสตร์ที่นำมาใช้ในที่นี้คือ ประวัติศาสตร์ วรรณคดี และประวัติศาสตร์ศิลป์ นอกจากนี้ ในบทความของพิชญาสุมจินดา แม้ว่าโดยพื้นฐานแล้วเป็นงานด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ แต่หากวิเคราะห์ลงไป ในวิธีวิทยาที่ใช้ อาจจัดได้ว่าเป็นงานในลักษณะ “สหวิทยาการ” (interdisciplinary) ที่ผสมผสานหลายศาสตร์เพื่อช่วยในการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนัง ทั้งประวัติศาสตร์ ผ่านการวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์พระราชพิธีสิบสองเดือนอย่างละเอียด ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ผ่านการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์สิ่งก่อสร้างในพระบรมมหาราชวังเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังทั้งสองวัด ภาษาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ผ่านการวิเคราะห์ผ่านแนวคิดสัญศาสตร์และหลังโครงสร้างนิยมของโรลอง บาร์ตซ์ หากพิจารณาในแง่นี้ จะพบว่าหนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอแนวทางการศึกษาผ่านการผสมผสานทั้งพหุวิทยาการและสหวิทยาการไว้อย่างกลมกลืน

ประการที่ 3 ในแง่ของข้อเสนอ หนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการขับเคลื่อนสังคมสยามไปสู่ความทันสมัยไม่ได้เป็นกระบวนการที่มุ่งตรงไปในทิศทางเดียวที่รับเอาแนวคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกโดยปฏิเสธธรรมเนียมประเพณีแบบดั้งเดิม หากแต่ในกระบวนการดังกล่าวสามารถสะท้อน “การหลอมรวม” หรือ “การผสมผสาน” แนวคิดแบบเดิมและแนวคิดแบบใหม่ แม้ว่าในกระบวนการดังกล่าวอาจมีลักษณะของ “เหลียวหน้า แลหลัง” ก็ตาม นัยสำคัญของข้อค้นพบนี้ก็คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นสมัยใหม่และสมัยเก่าไม่จำเป็นต้องเป็นไปในลักษณะของ “คู่ตรงข้าม” ที่การรับเอาแนวคิด วิธีปฏิบัติ หรือโครงสร้างเชิงสถาบันแบบหนึ่ง จะหมายถึง การปฏิเสธแนวทางในอีกแบบหนึ่งโดยสิ้นเชิง และทั้งสองสิ่งสามารถและมักจะอยู่คู่กันไปในกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางสังคม

ในภาพรวมหนังสือเล่มนี้สะท้อนให้เห็นว่า แนวทางการศึกษาแบบ
พหุวิทยาการสามารถเปิดพรมแดนทางการศึกษาที่ช่วยให้ทำความเข้าใจใน
ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์สังคมได้ดีขึ้น ที่ผ่านมาวงการวิชาการไทยมักจะติด
กรงขังของ “ศาสตร์” ทำให้การแลกเปลี่ยนในลักษณะ “ข้ามศาสตร์” หรือ “ระหว่าง
ศาสตร์” มีค่อนข้างจำกัด ดังนั้น งานวิชาการที่มีลักษณะของพหุวิทยาดังเช่นหนังสือ
เล่มนี้จึงมีคุณค่าอย่างมาก และทำให้ขยายขอบเขตของการทำความเข้าใจใน
ปรากฏการณ์ได้ดีมากขึ้น พร้อมทั้งเป็นตัวอย่างหรือแนวทางในการศึกษาในลักษณะนี้
ได้เป็นอย่างดี

References

- Chonchirdsin, S. (2009). The Ambivalent Attitudes of the Siamese Elite towards the West during the Reign of King Chulalongkorn 1868 - 1910. *South East Asia Research*, 17(3), 433 - 456.
- Kesbooncho Mead, K. (2004). *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. London: RoutledgeCurzon.
- Rajchagool, C. (1994). *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy: Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism*. Bangkok: White Lotus.
- Sattayanurak, A. (1995). การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475 [Changing of Thai Elite's Worldview from King Mongkut to 1932]. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Winichakul, T. (2004). *Siam Mapped: A History of a Geo - body of a Nation*. Chiang Mai: Silkworm.
- Winichakul, T., Soomjinda, P., Lertlattanarangsri, W. & Srichan, A. (2023). ยุคสมัยและกษัตริย์อย่างใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน [New Era and Monarchy in the Royal Ceremonies of the Twelve Months]. Bangkok: Illumination Editions.